

Թերթի մը Կէ Իսաղն էր միայն — կը շարէր, եւ թղթի կտորն կը գնէր շարածի վրայ, թաղի-քի կտոր մը կը փոէր, վրան կ'ընէր եւ ուղղով կը ճնշէր, կը ճվէր, եւ ահա « Լայնեւորիք տպա-րանէն », գորշուած գուրս կ'ըլլէր սոյն « ազգա-սիրական գործն » : Այսպէս կը պատմեն, եւ լրա-գրին առաջին թերթներն, զոր մեր առջեւ ունինք, կրնան ասոր նպատակով վկայութիւն տալ : Այս ընթացքն կ'երեւայ թէ երկու տարի ամբողջ Լայնեւորն յաջողութեամբ տեսած է, վասն զի Գ. Տարայ սկիզբն կը ծանուցանէ թէ մամուլ ձեռք բերած է : Սակայն այս գործն լոկ մանկական եռանդէ յառաջ եկած չ'երևար. վասն զի մա-նուկ խմբագիրն իւր թերթին օրէ օր կատարե-լագործելու ճիգ կը ցուցնէր եւ կարող եղաւ նոյնն երեք տարի անընդհատ շարունակել :

Լայնեւորիք առաջին թուերն երկիրեան էին, եւ թերթին ամբողջ բովանդակութիւնն հայկիւ Լապտիս մէկ սեան չափ տեղ կը բռնէ : 1851ի սկիզբներն « տպարանն » քիչ մ'աւելի կարգի գնելով՝ Մայիսին Լայնեւորիք դիրքն աւելի մեծցուց եւ ետիջեան ըրաւ՝ մնալով դարձեալ մէկ թուղթ, եւ շարունակեց պայպէս մինչեւ 1852ի վերջերս, երբ ԵՊՀ թուղթն թերթն աւելի ընդարձակեց եւ ըրաւ երկու թուղթ : Սակայն կ'երեւայ թէ դժուարամարս եկաւ ա-սիկայ. վասն զի նոյն տարին Նոյեմբերի սկիզբն իւր 60դ թերթին մէջ յատուկ յայտարարու-թեամբ մը ծանոյց՝ թէ իւր վերջը կը մտնենայ եւ օրերը կը համրուին՝ ըրած ծախուց եւ ոչ մէկ մասն հանել կարենայուն : Եւ արդեամբք 1853ին Յուլիսի սկիզբը գաղբեցաւ երեք տարի տեւելէն ետեւ :

Լայնեւորիք բովանդակութիւնն էր՝ տեղա-կան լրեր, ազգային լրեր Կ. Պոլսէն, թարգմանա-կան փոքրիկ հատուածներ եւ մանրամասնութիւն :

Լայնեւորիքն որչափ ալ մեր լրագրութեան մէջ աննշանակ երեւոյթներէն ըլլայ, սակայն զարմանալի է Նիկոմիդիայի մէջ, կարեւոր մի-ջոցներէ զուրկ հրատարակուելուն, բաւական յարատեւ մնալուն եւ ժամանակակից հայ լրա-գրաց համակարանն վայելելուն պատճառաւ : Խմբագիրն 1860ին Բարեգ փոխարտած՝ հոն սկսաւ նոյն քաղաքին անուամբ Փաբլ շանուն լրագիր մը հրատարակել, որ Լայնեւորիքն չափ եւ քիչ մ'աւելի կրցաւ կենալ ունենալ :

(Ընթերցանելիք)

Հ. Գ. Գ.

ԹԻՐԱՍՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԵՐ

(Ընթերցանելիք)

Ե.

Ռոստոսկոյի ազդեցութիւնը :

Ռոստոսկոյի գրական լեզուի մասին՝ մեր նախնիքայ յօդուածով (Հանդէս Ամբիոյ, 1888 թիւ 1 եւ 2.) բացատրեցինք թէ ինչ պարագաներու մէջ ներկայ գրաւոր աշխարհարար մուտք առաւ Ռոստոսկոյի լեզուի ազդեցութեան : Այժմ փորձենք աւելի մտէն շոշափել այս խնդիրը, պարզելով ընդ-հանուր կերպով այս ազդեցութեան զանազան առ-տիճաններն ու հետեւութիւնքն :

Ռոստոսկոյի գրականութիւնն իւր զարգա-ցումը մանաւանդ թէ ծագումով՝ կը սկսի, ինչպէս ուրիշ անգամ առիթ ունեցած ենք յիշելու, դա-րուս կիսէն վերջն. եւ այս սկիզբն եւս որոշ մի մա-սին համար՝ առանց ազդեցութեան չէ եղած : Նոյն միջոցները Ռոստոսկոյի սեպակահ գրականութիւնը նոր ուղղութիւնն առած էր : Ռոստոսկոյի առեւտ-կարգն իւր լեզուին զարգացմանն ու մատնագրու-թեան յառաջանքն ամենեւեմ ուղարկութիւնն սկսած էր գարձնել : Եւ այս շարժումը նոր գրա-կան դպրոց մի էր ծնած Ռոստոսկոյի մէջ, որ իրական եւ ուսմանական հողի վրայ կանգնած՝ մի կողմէն կէտ առ կէտ կը հետեւէր եւրոպական լեզուայն զար-գացման օրինացն, եւ միւս կողմէն ջանք կ'անէր իւր յատուկ ցեղական օգին շեւեղել : Ռոստոսկոյն այս նոր « գաղտնի » իւր այս յեղափոխիչ գրութեան հե-տեւութեամբ զբիւրացած ամբողջեւ ամենայն եւ-րոպական գիտութեանց վերջին արտագրութիւն-ներն, որով է օտար բառերու մեծ ազդումն իս-րազդոյց ուսներէնի մէջ : Այս բառերը մեծապէս կարեւոր էին՝ նոր պահանջները շատացնելու եւ օտար գաղափարները ճշգրտելու հարցով ծա-մար : Այս ընթացքը ուսներէնի նոր կերպարանք տուաւ. եւ այս է՝ զոր փոխ առնել փորձեցին եւ կը փորձեն մեր Ռոստոսկոյ ծանօթ գրիչները :

Ռոստոսկոյից ցոյց մ'ալը գոյութիւնն ունեցած գրականութիւնը մասամբ իսպանական դասական ուղ-ղութիւնն ունէր, եւ մասամբ ժողովրդական ան-մշակ լեզուի կնիքն ու կազմածքը կը կրէր : Եկած էր ժամանակն առաջինն առհետ անելու սուսպրիկն. եւ այս՝ այնչափ գժուարաւ չէր յաւորած, որչափ արեւմտեան Լայոյց մէջ իսկ երկրորդը թեպէտ իշ-խեց առ ժամանակ մի, բայց ամենայն դե կը զգայ՝ թէ բոլորովին տարբեր նիւթի համար էր այն : Արե-վեանց՝ եւ իրմ ետքը Պառչեանց, Պատկանեան, Ստեղծականց եւ այլք զբեցին վեպեր, բանա-ստեղծութիւններ, թատրերգութիւններ. սակայն այսպիսիները միայն ժողովրդական ընտանեկան կե-նաց շրջանին մէջ իրենց արժէքը կարող էին ունե-նալ. իսկ ընդհանուր, գիտական, աստեղական եւ ուսումնական ինդիւիդները նոր լեզու կը պահանջէին : Եւ ահա այս լեզուն լրացնելու համար գիտնական ուսներէնի օգնութեան՝ որ նոյն շաւիռն էր ընթա-ցած եւ արդէն հաստատուն կերպով կը սկսէր գոյուի բարձրացնել : Մեծ էր նոր լեզուին պա-հանջքն ստուգել, որ տակաւ կը տարածուէր նաեւ

¹ Մոսկով, 1852, թ. 43 :

սերով որոնք արմատական վիճակի մէջ փոխառութիւն են ընդունած: Գիտնէր այժմ համառօտութեանցները: Ուսանելին այս մասին որչա՛ռ ուղղութիւն ունի. նա եւրոպական անանջաւալ բառերը կ'ընդգրկէ վերջնաբարութիւնը փոխելով առականսին, կամ թէ ասելով՝ առականսել ձեռի մէջ իւրացրելով: Ար սպասուէր, որ արեւելեան հայերէնն եւս հետեւի ճիշդ նշան ընձայցքին. բայց այս տեղ իւրաքանչէր բաժանուի:

Ոմանք եւրոպական անականներն ամբողջապէս կ'առնուն (բոս հնչման), վերջաբարութիւնը տալով հայերէնի ուն մասնկան. ինչպէս կլասիկական (classique, կլասի-ական), աստիտիտիական (statistique աստիտիտի-ական), արտիտիտիական (արտիտիտի-ական), արտիտիտիական (արտիտիտի-ական), արտիտիտիական (արտիտիտի-ական) և այլն. բայց ոչ նշանակաւ առանձնելն. իւր անհրաժեշտ ծիւղ մի, շհաւանելով այն ձեռին, անականս ներք կ'աշխատի հայացքներ ըստ ամենայնի առաջ օրինակ, վերջին + հնչումը (que) դուրս թողալով. եւ կը գրէ՝ կլասիական (классический), աստիտիական (статистический), արտիտիական (архитектурный): Այս երրորդ ճիւղ մ'աւ, որ կը շեղի ըստ տեղայն կամ ըստ բառին՝ յիշեալ երկուքն ալ միասնաբար, հետեւելով գաղղիական բնագրի ձեռին եւ կ'ընդունի զայն անփոփոխ: Օրինակի համար՝ կարիտալ (саритал), յոմիալ (помпал) ... որոնց առանձին ձեռն է капитальный, номинальный (այն վերջնաբարութեան կցմամբ): Եթէ հետեւել ուղուէր առանձնելին՝ երեւան պիտի ելլէր ըստ կանոնի՝ կարիտալ կամ կարիտալիզմ, նոմինալիզմ եւ այլն, որոնց գործածութիւնը, կ'երեւակայեմ թէ քանի անարհաժեշտ կը հնչէ արեւմտեան հայ գրագիտաց առկանքներուն, եթէ իրենց բնագրին ձեռնով պահանջին: «Մարգարէ ամբողջ լեզուներն են առանձնաբար, լիպելելուն համար ինչպէս իւր այս կամ այն կլասիական, կարիտալ գրուածքի նորութիւնները»: Այս պարբերութիւնը հարապատ Ուսանայ է, բայց ճշգրտելն եւս՝ Մշակուից:

Վերջիշեալ պարբերութեան մէջ տեսնուած իւրաքանչէր ուղղագրութիւնը մեզ առիթ տալով կ'ընենք արեւելեան հայերէնին գրական միտ ոյլ նորամտութեան նկատարութեամբ՝ շեղելու մեր յորածանի բուն նպատակէն:

Ուղղագրութեան արժանի է միշտ բառին այս նոր ձեռնը. որ Մշակ լրագրի գրական է, եւ որով կը կարուի եւ ի բաց կը գրուի վերջին յին. ինչու, քան զի չհնչուի (թէ եւ լրագրի թէ ինչու միայն իւր բառն է որ կը տուէ, եւ միտ յարաներն ապա եւ իրենց յին պահելու, ինչպէս քահանայ, աղայ, Ժառայ եւ այլն), նշանակաւ արժանի է գիտարարութեան Մշակ լրագրի մի ոյլ կերպ. կը գրէ ի փոխանակ՝ ուր պիտեղ, ուր այս վերջին ո (ou) չի հնչուի ոյլ ո: Օրինակ, տարբայ, փինի՝ օրոսայ, տարուայ: Այս ձեռն իւր արգաստարակով կը քնդի գաւել մանաւանդ այն պարագայի մէջ՝ երբ կրկին ո կ'երեւայ կից. դուստ է, տեսնուած է, ըստ գրաբարին, քրոնք ըստ հնչման առանձնով կը գրէ՝ դուստ է, տեսնուած է: Այս կերպ գրութիւնը կ'ընէ ըստ օրինաց չէ, զի թէ բուն լեզուին է:

Պէտք է նկատել, որ Վ. Արմարեան իւր օրինակներն ունի նաեւ օտար ազգայ մէջ. Այս բնական (réaliste) գրագետները կ'աշխատեն ուղղագրութիւնն ըստ կարելից պարզացնել եւ յարմարեցնել հնչման:

Գաղղիացի գրագետն՝ որ իւր լեզուին Ժ-Ջ. — Ժ-Լ. դասուց մէջ anitre, advenir, dîner ձեռնէր վերածած է իւր բնական հնչման համաձայն՝ antre, avenir, dîner ներկայ պարզապէս ձեռնելուն, այժմ կը խորհի եւ կ'աշխատի վերջնելն քի եւ ի, քի եւ տատերու զանազանութիւնը՝ պահելով իւր փայլ իւր, հետեւեցնել զ եւ այլն, հիմնադրով այն հանգամանաց վրայ թէ քի եւ ի կամ ինչ եւ ինչ հնչման մէջ ժողովուրդը զանազանութիւն չի գնէր. հետեւաբար քի մեւ միայն բանաւորութեան համար կըստ յարգ ունենալ, մանաւանդ որ կան այժմ եւս արդէն նշանակաւ գաղղիական բառեր (յաւարեւելեան առանձն), որոնց ուղղագրութիւնն պէտք է ըստ օրինի քի լինէր յաւանական փի համապատասխան. բայց իրօք այժմ միայն ի կը գործածուի նշան իսկ անպակեմիայն հաստատութեամբ. նշանակաւ եւս ինչ եւս ոյլն:

Եթէ այս ինքին առիթ ընդարձակ հաղի վրայ հանել ուղեւ. անշուշտ կարող ենք փոքր մասնականութիւն մ'ալ ներկայ տալական զգալանութիւնն քահանայ: Ցանկերն էլն, քի-քի, միւր, ուր... բառերը կը գրուին արդէն. انتر, اڤير, اڤير... որոնց գրութեան կերպը չի համապատասխանէր հնչման, ուստի անմեղ քի-քի զրկ ըստ հնչման. انتر, اڤير, اڤير... ինչպէս եւ ոյլն:

Կարճ օրինակ մ'ալ առանձնելն, եւ վերջ կուտանք մեր այս միջանկէտ գիտարարութեան Ուսանող լեզուին՝ ինչպէս յայտնի է. երկու նշանագրի ունի, եւ ինչ, որոնք բառի վերջը կը գրուին, եւ առաջինը թանձր հնչման նշան է, իսկ երկրորդը՝ փափուկ: Արդ՝ որովհետեւ ամեն տառ ինքնին թանձր վերջնաբարութիւն ունի, առհասարակ նաեւ առանձն յ նշանագրի, եւ միայն չէ՝ որ կը փափկացնէ: Եւս անհրաժեշտ էր ըստ իրենցն թանձրացնող նշանը, Հետեւաբար նոր գրագետներն անմեղ կ'առնէ ինչի զի եւ պահել միայն ի, — մանաւանդ որ այս երկուքն ալ միանգամայն գործածութիւնն ուղղագրութեան գիտարարութիւններ կը յարուցանէ. — եւ կը սկսին գրել պարզապէս ԵՐԱ, ՎԱԸ, փինի՝ ԵՐՈՒՄ, ՎԱՇ, եւ ոյլն:

(Լրագրական):

Գ. ՏՐԻԻԲՈՒՆ

ԻՐԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԻՐԱՆԱԳԻՏ ԸՆԴՈՑ

Ձ.

Հոգնառն իրաւաստանագրոց Լիւպիթի:

(Եւրոպական):

3. Պարտաւարութիւնը նաեւ իրաւոր քրաւի իրաւունք:

Իրաւանց պարզապէս ժիւն է՝ երկու գաղաւթագրի գաղաւթագրութեան կատարուելն ետեւ թուրքական պարտաւարութիւն. սակայն հոս կը համար յաւանք երկուքն առնել պարտաւարութիւն ետեւ: Զարգացման այս վերջին աստիճանին յաւանք կայ նշանաւոր աստիճան մը, այս է՝ գաղաւթի այն աստիճան կը պարտաւարէ, երբ ամբողջ կամ ըստ մասին փոխանակաւ գործադարուի, այնպէս որ՝ ոչ թէ իսպելն, այլ իրը՝ գաղաւթ գործադարութիւնը՝ պարտաւարութիւն թիւն կ'առնայ: